

ФУНКЦІЇ СИНОНІМІВ У ТВОРАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

У статті представлено дослідження функцій синонімів у творах Григора Тютюнника. Описано тематичну різноманітність і необмежені стилістичні можливості синонімів у художньому мовленні.

Ключові слова: функції синонімів, синоніми, синонімія, синонімічний ряд, лексика.

Мова творів Григора Тютюнника відзначається багатством синоніміки. Синоніми справедливо вважають показником розвинутої та гнучкої як літературної мови в цілому, так і ідіостилю письменника. А.І.Єфімов, розглядаючи синоніміку та прийоми її використання, зазначає, що “за кожним синонімом стоїть смислова та стилістична своєрідність, тобто тонкі, досить специфічні відтінки” [7, 252]. Погоджуючись із цією думкою, М.Ф.Палевська додає, що синоніми, відрізняючись відтінками значень і стилістичною забарвленістю, “виконують у мові цілу низку функцій: сприяють точності і ясності висловлювання, фонетично урізноманітнюють мову, обумовлюють різноманітність і багатство стилів усного та писемного мовлення” [13, 64].

Мова художніх творів Григора Тютюнника малодосліджена й викликає безсумнівний інтерес. У мовознавстві його творчість досліджували С.П. Бибик [1996], Л. Масенко [2006].

Актуальність дослідження полягає в тому, що в українському мовознавстві відсутнє системне дослідження стилістичної функції синонімів у творах Григора Тютюнника.

Мета статті – встановити особливості функцій синонімів у творах Григора Тютюнника.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі завдання:

- 1) узагальнити теоретичні дослідження стилістичної функції синонімів у мовознавстві;
- 2) виокремити синоніми у творах Григора Тютюнника;
- 3) з'ясувати, які стилістичні особливості функції синонімів у творах Гр.Тютюнника.

При розв'язанні питання про суть синонімії, а саме які слова слід вважати синонімами, варто пам'ятати, що вчення про синоніми виникло й розвивалося на основі спостережень за можливостями добору різних слів для вираження та увиразнення того самого змісту мовлення відповідно, за явищем варіантності, паралельності вживання слів.

Така варіантність вираження спрямована на виконання різних функцій семантичного й стилістичного характеру, які й доцільно брати до уваги для адекватного визначення суті синонімії серед різних типів семантичної близькості й встановлення синонімів.

Це перш за все:

1) функція семантичного добору слова з ряду можливих назв для уточнення, виділення різноманітних відтінків у характеристиці поняття з метою адекватного його позначення;

2) функція стилістичного добору слова з ряду можливих назв з метою адекватно оформленого (у функціонально-стильовому, емоційно-оцінному і подібних аспектах) позначення відповідного поняття;

3) функція підсилення семантичної або емоційно-експресивної характеристики поняття й одночасно ніби підшукування найточнішої назви для нього шляхом нанизування, нагромадження слів (ампліфікація);

4) функція заступлення (заміщення), заміни з метою уникнення повторень в одному контексті тих самих одиниць.

Питання про функції синонімів розв'язується в лінгвістичній літературі неоднозначно: переважна більшість дослідників (Л.А.Булаховський, В.І. Ключева, Р.О. Будагов, М.М. Шанський, А.П.Євгенєва, Л.А. Лисиченко), виходячи із розуміння синонімів як слів, різних за звучанням і близьких за значенням, як слів, що називають одне й теж поняття, але відрізняються відтінками значення, виділяють дві основні функції їх у мові – функцію уточнення і стилістичну. Так, А.П. Євгенєва зазначає: “Дві функції – “уточнююча” (акцентування того чи іншого відтінку поняття) і стилістична – і є основними, характеризуючими, такими, що зумовлюють лексичну синоніміку мови” [6, 11]. Р.О. Будагов пише: “Основна функція синонімів може бути названа диференціюючою, уточнюючою” [3, 60].

Але існують й інші погляди. Лінгвіст А.Черч вважає функцію заміщення чи не самою основною функцією рівнозначних слів-синонімів, яка лежить в основі інших функцій: “Якщо два імені є синонімами (мають у всіх відношеннях один і той же зміст), то завжди можна одно замінити іншим, не змінюючи змісту цілого” [14, 18]. Однак цей автор, як і деякі інші, дуже звужує явище синоніміки, бо в мові небагато слів, яким властива така повна заміненість.

З погляду функціонального підходу до вивчення мовних явищ, Л.О.Новиков розглядає синоніми “як слова, що реалізують у контексті функції заміщення, уточнення й стилістичного протиставлення” [11, 23].

Одиницями, найпридатнішими для виконання цих функцій у різних випадках, є слова як з тотожною, так і з максимально наближеною предметно-поняттєвою віднесеністю, відмінності в значенні яких можуть нейтралізуватися в певних групах контекстів.

Беручи до уваги різні теоретичні й практичні висновки, до яких прийшли науковці, вважаємо, що синоніми, як мовний засіб, мають п'ять основних функцій у мові: функцію уточнення, функцію заміщення, функцію синонімічного протиставлення, оцінну та стилерозрізняючу функцію. Ми дотримуємося погляду, що синоніми в мовній системі виконують три основні функції – уточнення, заміщення і підсилення, а всі інші є похідними від них і залежать від контексту.

Для успішного визначення особливостей синоніміки у творах Григора Тютюнника, необхідно звертати значну увагу й на функції синонімів взагалі.

На першому місці слід враховувати функцію заміщення – використання синонімів з метою уникнення зайвих повторів та одноманітності в мові. Таке вживання виявляється здебільшого на невеликій відстані, в суміжних або не дуже віддалених реченнях.

На думку Л.А.Булаховського, заміщення потрібне “як засіб урізноманітнювати мову” [4, 37]. М.М. Кожина вважає, що “функція заміщення (“чистого”, уточнюючого смислу, або з експресивно-стилістичним завданням) є основною функцією синонімів” [8, 113]. Стилістична функція заміщення дуже важлива, як зазначає І.Б.Голуб, “коли необхідно уникнути повторення слів” [5, 50].

Розглянемо мовний матеріал:

«Горко почув крізь сон, як заторохтіли дошки **на полу**, потім **по долівці** зачовгали босі метерині ноги – і враз прокинувся» [13, 34];

«Пріська висипала в **полумисок** залишки вчорашніх галушок» [13, 34]. А через декілька речень: «... - сказав, одсуваючи **миску** насеред столу» [13, 34];

« - Ура партизанові! – **вигукують** хлопці назустріч Титі;

- Ура-а-а! – **гарляють усі**» [13, 38-39];

« - Правильно! – **загелкотало** жіноцтво. – Оце до ладу!...**забубоніли**» [13, 92];

«... - колись її **волосся** сяяли проти сонця золотом, тепер не сяють»;

«... сяє жовтими **кучерями** з-під чорної хустки... » [13, 140];

«Я теж обмацував їх і теж пробував **усміхатися**, та, мабуть, лише **косоротився**, а під оком сіпалося» [13, 145].

Як бачимо, стилістична функція заміщення ґрунтується на загальнономовній функції синонімів і спільних компонентах лексичного значення ряду слів.

Друга стилістична функція синонімів – уточнення. Як зазначає Л.О. Новиков, кожний правильно, оптимально вжитий синонім може розглядатися як результат уточнення думки [12, 23]. Роль цієї функції полягає у тому, що один із синонімів вносить певне уточнення (щодо змісту поняття, його оцінки або емоційного забарвлення чи стильової характеристики – залежно від семантичного типу синонімів) у поняття, виражене синонімічними словами.

Розглянемо мовний матеріал:

«А Марфа **біжить** на роботу, птахою **летить**, щоб дов'язати до вечора свої шість кіп, і вітер сушить – не висушить сльози у її очах» [13, 141].

У групі слів *тонесенька*, *тендітна*, *ніжна* домінантою є *тонесенька*, що вказує на особливість дівчини підсилюється лексемою *тендітна*, яка характеризує дівчину тонку, ніжну своєю будовою, що має легку, немасивну форму: «Марфа - тоді її в селі за маленький зріст звали «маленькою Марфою» – знала від тата приходить раз на місяць. І ждала. Прийде до пошти, сяде на поріжку **тонесенька**, **тендітна**... » [13, 141].

Отже, в цьому синонімічному ряду домінантою виступає слово *тонесенька*. Для більш яскравого зображення подій письменник використовує уточнювальні синоніми, що дозволяють читачеві глибше осмислити прочитане.

Синонімічний ряд *лист, письомце, пісьмо, трикутник*, доміантою якого є слово *лист*, вказує на письмове послання. Слово *письомце* вживається у зменшено-пестливому значенні, а *трикутником* називали лист під час війни, бо він мав форму трикутника. Пропонуємо розглянути синонімічний ряд у контексті: «... *серцем чула, коли від тата приходить лист*» [13,140].

«... - Дядечку Левку, а од Мишка є *письомце*?» [13,140].

«- Нельзя. Чужі *пісьма* нікому давати не можна. Заборонено... Там він дістає із суми *трикутник* і простягає Марфі... » [13,140].

Новеліст указує на особливий колір волосся Марфи: «... - і сидить, сяє *жовтими* кучерями з-під чорної хустки» [13, 140], або «... блукаючи очима поверх *золотого* Марфиного волосся» [13, 140]. Як бачимо, тут присутні синоніми *жовте* та *золоте*. Це ідеографічні синоніми, що служать для виявлення ступеня чи міри ознаки.

У мові оповідання наявна значна кількість контекстуальних синонімів, які виникають у тексті внаслідок синонімічного зближення слів.

Наприклад,

привела – народила;

пристала – згодилася;

перебралася – переодягнутися;

злагодив – зібрав;

обмундирування - одяг

Розглянемо їхнє функціонування у контексті:

«А навтішившись Борком, заходилася цілувати невістку та дякувати їй, що отак догодила, що такого онука гарного *привела*» [13, 252].

Автор використовує влучний синонім *привела*. Цей синонім уточнює висловлену думку, а в контексті означає – *народила*.

«Ти краще бери кімлю, а я це *обмундирування* пронесу під полою» [13, 260].

Отже, контекстуальні синоніми Григій Тютюнник використовує з уточнювальною метою, що дозволяє краще й яскравіше відтворити його задум і вплинути на реципієнта.

На відміну від попередньої, функція уточнення виникає на основі смислових компонентів лексичного значення, які доповнюють предметно-понятійний компонент. При вживанні синонімів для уточнення нерідко використовують синонімічне зближення слів, які можна розглядати як контекстуальні синоніми. При уточненні вони, як правило, стоять поруч, або в найближчому оточенні.

Наступною функцією синонімів є функція підсилення, за якої уживання ряду зазначених слів підсилює мовне вираження дії, стану чи ознаки, виражає високу їх інтенсивність.

Синоніми в підсилювальній функції розташовуються переважно в порядку наростання, нагнітання ознаки. Таке нагнітання ознаки властиве рядам, що включають не менше трьох синонімів, де у перших словах напруження менш помітне. Функція підсилення, як і уточнення, властива переважно словам, що стоять контактено або на близькій відстані.

Наприклад,

їсть – тьонає, кидає, молотить;

сміявся – косоротився, усміхався, повискував.

До слова *сміятися* автор використовує синонімічний ряд – *усміхатися, косоротитися, гудіти, хихикати.*

Розглянемо мовний матеріал:

«Я теж обмацував їх, пробував усміхатися, та, мабуть, лише косоротився, і під оком сіпалося» [13, 145].

«Він не вмовкав аж до сала, гордо чвиркав крізь зуби, сміявся – повискував та одно допитувався» [13,161].

На позначення слова *їсти* Гр. Тютюнник використовує влучний синонім *тьопати*. Ця лексема характерна для чоловіків незграбних, жадібних, яких цікавить тільки їжа:

Наприклад, *«Вони до нас на посиденьки ходили, Карпо і Марфа. Щовечора. І гомонимо, бувало, втрьох або співаємо потихеньку. А Карпа хоч викинь. Сидить, у стелю дивиться. Або у вуса дме, то в один, то в другий – розпушує. То я йому – галушок миску гарячих (він їсти страх любив), ложку в руки – їж, Карпе! І тьонає, як за себе кидає»* [13, 142].

Отже, синоніми у підсилювальній функції розташовуються переважно в порядку наростання, нагнітанні ознаки. Таке нагнітання ознаки властиве рядам, що включають не менше трьох синонімів, де у перших словах напруження менш помітне. Функція підсилення, як і уточнення, властива переважно словам, що стоять контактено або на близькій відстані.

У результаті дослідження функції синонімів у творах Григора Тютюнника ми дійшли висновків, що синоніми, як мовний засіб, мають п'ять основних функцій у мові: функцію уточнення, функцію заміщення, функцію синонімічного протиставлення, оцінну та стилерозрізняючу функцію. Синоніми у мовній системі виконують три основні функції – уточнення, заміщення і підсилення, а всі інші є похідними від них і залежать від контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережан С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 372 с.
2. Бублик Л. М. Стилистичні особливості синонімії у новелі Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном» // Вісник Черкаського університету. Випуск 116. Серія філологічні науки. – Черкаси, 2007. – С. 185-190.
3. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. – М.: Просвещение, 1965. – 492 с.
4. Булаховский Л. А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Рад. школа, 1955. – 307 с.
5. Голуб И. Б. Стилистика современного русского языка. Учебное пособие для вузов. Издание второе, перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1986. – 336 с.
6. Евгеньева А. П. Введение // Словарь синонимов русского языка. – Т.І. – Л.: Наука, 1970. – С. 5-19.
7. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. Издание второе. – М.: Изд-во МГУ, 1961. – С. 252-258.
8. Кожина М. Н. Стилистика русского языка. Издание второе, перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
9. Ключева В. Н. Краткий словарь синонимов русского языка. – М.: Учпедгиз, 1956. – 279 с.

10. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. – Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1977. – 116 с.
11. Лисиченко Л. А. Типи синонімів за значенням // Українська мова і література в школі. – 1973. – №11. – С. 58-64.
12. Новиков Л. А. Синонимические функции слов (семантическая синонимия) // Русс. яз. в школе. – 1968. – №1. – С. 11-23.
13. Тютюнник Гр. Батьківські пороги. – К., 1979. – 175 с.
14. Палевская М. Ф. Синонимы в русском языке. – М.: Просвещение, 1964. – 128 с.
15. Черч А. Введение в математическую логику. – М.: Изд-во иностр. л-ра, 1960. – Т.1. – С. 18-25.
16. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. – М.: Просвещение, 1964. – 316 с.

The article is deals with the study of the function of synonyms in the Gr.Tjutjunnik's works.

Key words: function, synonymy, synonymic line, lexica.

Ткаченко Т.В.

ЕЛЕМЕНТИ ПРОСТОРІЧЧЯ В МОВІ ПРОЗИ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті здійснено лінгвостилістичний аналіз просторічних елементів, зафіксованих у мові прози Михайла Стельмаха. Проаналізовано компоненти просторічної лексики зі зниженим стилістичним забарвленням різного ступеня інтенсивності, з'ясовано стилістичний потенціал периферійних шарів лексики.

Ключові слова: просторічна лексика, вульгаризм, інвектива, суржикове слово, експресивність, стилізація розмовності.

Індивідуально-художня манера творчості кожного письменника значною мірою характеризує мовний контекст усієї епохи, стан нормування літературної мови та динаміку її стилістичної диференціації і лексико-семантичних змін. У мові художньої літератури відображаються найрізноманітніші засоби живої розмовної мови, творчо оброблені відповідно до світогляду й майстерності письменника і застосовані в авторській оповіді, діалогах та монологах, невластиві прямій мові, різних формах мовної характеристики героїв. “З настановою на реалістичне зображення художній стиль фіксує все те нове, що з'являється в усно-розмовному мовленні, як внаслідок спонтанного саморозвитку живої мови, так і під впливом решти писемних стилів літературної мови” [3, 11].

Хоча проблема з'ясування сутності українського просторіччя як лінгвістичної категорії, а також питання взаємодії просторічної лексики з літературною мовою і її художнім стилем були об'єктом досліджень багатьох вітчизняних мовознавців (Л. Булаховського, В. Русанівського, М. Жовтобрюха,